

Michał Muszyński

ZNACZENIE INFORMACJI DOTYCZĄCYCH INSTRUMENTÓW FINANSOWYCH DLA UŻYTKOWNIKÓW SPRAWOZDAŃ FINANSOWYCH

1. Wstęp

Rozwój gospodarki rynkowej w Polsce spowodował powstanie i rozwój oraz restrukturyzację wielu przedsiębiorstw. Charakterystyczną cechą tych procesów rynkowych jest zwiększone zapotrzebowanie na kapitał. Pozyskiwanie kapitału może się odbywać w różnych formach, jednakże zawsze oznacza zaufanie inwestora do przedsiębiorcy i powierzenie mu swoich środków. W przypadku inwestycji kapitałowych, inwestor w pewnym stopniu traci kontrolę nad swoimi zasobami. Często może ją sprawować (w zależności od rodzaju inwestycji), jedynie okazjonalnie wpływając na zarządzającego kapitałem. Inwestorzy podejmują swoje decyzje na podstawie posiadanych informacji. Aby ograniczyć ryzyko podejmowanych decyzji, inwestorzy powinni posiadać informacje prawdziwe i użyteczne. Głównymi informacjami mającymi znaczenie dla inwestorów są sprawozdania finansowe. Informacja w nich zawarta jest potrzebna do ograniczenia ryzyka wynikającego z niepewności, która cechuje wszystkie decyzje gospodarcze. Szczególne znaczenie mają informacje dotyczące instrumentów finansowych. Wyjątkowy charakter tych informacji na polskim rynku kapitałowym wynika ze stosunkowo niedawnego wprowadzenia unormowań prawnych dotyczących instrumentów finansowych. W polskim prawie od 1 stycznia 2002 r. zaczęły obowiązywać nowe przepisy dotyczące stosowania instrumentów finansowych. Celem wprowadzenia tych regulacji jest podniesienie jakości informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych, a tym samym ograniczenie ryzyka podejmowanych przez inwestorów decyzji. W artykule dokonano przeglądu zasad sprawozdawczości finansowej związanych z tymi instrumentami w świetle ustawy o rachunkowości oraz Międzynarodowych Standardów Rachunkowości. Wyodrębniono także i przeanalizowano czynniki, które mają wpływ na jakość informacji dotyczących instrumentów finansowych zawartych w sprawozdaniach finansowych.

2. Użytkownicy sprawozdań finansowych

Użytkownikami sprawozdań finansowych są wszyscy, którzy na podstawie informacji zawartych w sprawozdaniach podejmują decyzje gospodarcze. Decyzje te mogą być rozmaite, m.in. mogą dotyczyć:

- zakupu, utrzymania lub zbycia inwestycji,
- oceny sposobu zarządzania kierownictwa jednostki gospodarczej kapitałem inwestora,
- oceny zdolności do regulowania zobowiązań,
- oceny zdolności przedsiębiorstwa do zabezpieczania kredytów i pożyczek,
- oceny zdolności przedsiębiorstwa do spełniania świadczeń na rzecz pracowników.

Można wyróżnić kilka charakterystycznych grup użytkowników sprawozdań finansowych, które charakteryzują się określonymi potrzebami informacyjnymi:

a) inwestorzy – zainteresowani są przede wszystkim rentownością inwestycji oraz rozmiarem ryzyka obarczającego inwestycje,

b) kredytodawcy – zainteresowani są zdolnością do terminowej spłaty długu wraz z odsetkami,

c) kontrahenci – potrzebują informacji o wypłacalności przedsiębiorstwa i zdolności do terminowego regulowania zobowiązań,

d) pracownicy – zainteresowani są informacjami dotyczącymi stabilności jednostki oraz zdolności zaspokajania świadczeń na rzecz pracowników.

Niezależnie od przynależności do grupy, wszystkim użytkownikom sprawozdań finansowych zależy na dobrej jakości informacji zawartych w tych sprawozdaniach.

3. Źródła unormowań prawnych dotyczących stosowania instrumentów finansowych

W prawie polskim istnieją dwa akty prawne normujące zasady stosowania instrumentów finansowych. Pierwszym z nich jest Ustawa z 29 września o rachunkowości¹, a drugim – Rozporządzenie Ministra Finansów z 12 grudnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych (dalej Rozporządzenie)². Wymienione akty prawne zaczęły obowiązywać od 1 stycznia 2002 r. Na poziomie ustawy zdefiniowano jedynie podstawowe pojęcia związane z instrumentami finansowymi.

Polskie prawo rachunkowości nie jest całkowicie spójne z prawem europejskim, dlatego w zakresie nieuregulowanym ustawą o rachunkowości stosuje się Międzynarodowe Standardy Rachunkowości (MSR). Do instrumentów finanso-

¹ Tekst jedn. DzU 2002 nr 76, poz. 694.

² DzU 2001 nr 149, poz. 1674.

wych zastosowanie mają standardy MSR 32 *Instrumenty finansowe: ujawnianie i prezentacja* oraz MSR 39 *Instrumenty finansowe: ujmowanie i wycena*. W zakresie instrumentów finansowych nie ma istotnych różnic pomiędzy prawem polskim a MSR [Gierusz 2002, s. 381-414]. Rozbieżności dotyczą jedynie dokonania podziału instrumentów finansowych na pierwotne i pochodne (MSR 32, §9) oraz ujawnienia w sytuacji zabezpieczenia w okresie sprawozdawczym planowanej transakcji lub uprawdopodobnionego przyszłego zobowiązania (MSR 39, §169b).

4. Czynniki wpływające na jakość informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych

Zgodnie z celami MSR wprowadzenie regulacji dotyczących stosowania instrumentów finansowych ma za zadanie pomóc użytkownikom sprawozdań finansowych w zrozumieniu znaczenia bilansowych i pozabilansowych instrumentów finansowych dla sytuacji finansowej i majątkowej jednostki gospodarczej, osiągniętych przez nią wyników działalności i realizowanych przepływów środków pieniężnych [*Międzynarodowe Standardy Rachunkowości...* 2001, s. 710]. Cel ten można osiągnąć poprzez proces ciągłego polepszania jakości informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych. Proces ten jest wynikiem rozwoju i wzrostu złożoności rynków finansowych i kapitałowych. Jako główne czynniki wpływające na jakość informacji zawartych w instrumentach finansowych można wyszczególnić:

- 1) sposób ujmowania instrumentów finansowych w sprawozdaniach finansowych, ich odpowiednią klasyfikację i dekompozycję,
- 2) zastosowanie odpowiednich metod wyceny,
- 3) kontrolę poprawności ujmowania i wyceny instrumentów finansowych w sprawozdaniach jednostki.

5. Ujmowanie instrumentów finansowych

Z definicji instrumentu finansowego wynika powstanie aktywów finansowych u jednej ze stron (strona aktywna) oraz zobowiązania finansowego lub instrumentu kapitałowego u drugiej strony kontraktu (strona pasywna). Zatem strona pasywna musi odpowiednio zakwalifikować instrument do kapitałów (funduszy) przedsiębiorstwa, jeżeli zakwalifikuje instrument jako kapitałowy, natomiast gdy będzie to zobowiązanie – należy je zakwalifikować do zobowiązań krótkoterminowych lub długoterminowych. Fakt ten warunkuje sposób ujmowania zmian wartości instrumentów finansowych. W przypadku kapitałowych elementów instrumentów finansowych zmiany w ich wartości ujmowane są w kapitale własnym, natomiast zmiany wartości części zobowiązaniowej instrumentów finansowych – w rachunku zysków i strat.

Przy ujmowaniu instrumentów finansowych w sprawozdaniu finansowym bardzo ważne jest, aby kryterium klasyfikacji stanowiła treść ekonomiczna instrumentu, a nie jego forma prawna. Ocena treści ekonomicznej instrumentu powinna mieć miejsce już w momencie początkowego ujęcia. Jest to szczególnie ważne przy ujmowaniu złożonych instrumentów finansowych, w których jednocześnie występują elementy o charakterze zobowiązania i o charakterze kapitału. Dlatego też w takich przypadkach należy wyodrębnić części składowe tego instrumentu (MSR 32 §18). Jeżeli instrument finansowy posiada cechy powodujące, że część lub całość przepływów pieniężnych jest modyfikowana w zależności od instrumentu bazowego (np. stopy procentowej, kursu walutowego, ceny innego papieru wartościowego lub indeksu cen), można wtedy uznać go za instrument wbudowany [Helin, Sztuczynska, Wasilewska 2003, s. 40].

Prezentacja instrumentów finansowych wiąże się także z koniecznością ujawniania informacji, które pozwoliłyby użytkownikowi sprawozdań finansowych na zrozumienie znaczenia bilansowych i pozabilansowych instrumentów finansowych, wyników działalności i zrealizowanych przepływów środków pieniężnych, a więc na samodzielną ocenę wpływu tych instrumentów na sytuację finansową przedsiębiorstwa (MSR 32 § 42). Pozwoliłyby także na ocenę kwot terminów i stopnia pewności przyszłych przepływów środków pieniężnych związanych z tymi instrumentami, co ma szczególne znaczenie przy analizie wartości przedsiębiorstwa. W sprawozdaniu finansowym powinny się znaleźć informacje dotyczące sald poszczególnych grup instrumentów finansowych i transakcji dotyczących tych instrumentów. W MSR zaleca się opisanie zakresu wykorzystania instrumentów finansowych, towarzyszącego im ryzyka i celów gospodarczych, którym służą. Dodatkowo kierownictwo przedsiębiorstwa powinno przedstawić opis przyjętych zasad kontrolowania ryzyka związanego z instrumentami finansowymi, łącznie z zasadami regulującymi zabezpieczanie się przed ryzykiem.

W zależności od wagi instrumentu finansowego dla sytuacji finansowej przedsiębiorstwa instrumenty powinny być ujawniane pojedynczo lub łącznie jako klasa. W sprawozdaniu powinny zostać ujawnione przede wszystkim następujące informacje (MSR 32 § 49):

- a) kwota kapitału, wartość nominalna lub inne kwoty, które mogą stanowić podstawę naliczania przyszłych płatności,
- b) termin wygaśnięcia lub wykonania płatności,
- c) opcje wcześniejszego rozliczenia, którymi dysponuje jedna ze stron umowy,
- d) opcje dotyczące konwersji lub wymiany na inny instrument finansowy, inny składnik aktywów lub inne zobowiązanie,
- e) kwota i terminy powstawania zaplanowanych przyszłych wpływów i płatności kwoty kapitału instrumentu,
- f) ustalone stopy lub kwoty odsetek, dywidendy lub inne okresowe zwroty z kapitału,
- g) wszelkie zabezpieczenia ustalone na rzecz jednostki gospodarczej,

- h) waluta, w której będą dokonywane przepływy pieniężne,
- i) w przypadku możliwości wymiany instrumentu na inny – informacje zawarte w punktach a-h w odniesieniu do instrumentu uzyskiwanego w wyniku tej wymiany,
- j) wszelkie umowne, związane z danym instrumentem warunki, których naruszenie znacząco zmieniałoby któryś z pozostałych warunków.

Ponadto użyteczność informacji może wzrosnąć, jeżeli zostałyby ujawnione relacje między poszczególnymi instrumentami, mogące wpływać na kwotę, terminy lub stopień pewności przyszłych przepływów pieniężnych.

6. Wycena instrumentów finansowych

Wpływ instrumentów finansowych na sprawozdania finansowe jednostki gospodarczej wyraża się nie tylko w sposobie ujmowania tych instrumentów w sprawozdaniach, ale także w sposobie określania wartości, w jakim należy je ująć w księgach rachunkowych. Wycena instrumentów finansowych ma więc zasadnicze znaczenie w prezentacji sprawozdań. Zarówno ustawa o rachunkowości, jak i MSR dopuszczają określone metody wyceny w zależności od rodzajów aktywów i zobowiązań finansowych.

Aktywa finansowe dzielą się na: aktywa przeznaczone do obrotu, inwestycje utrzymane do terminu zapadalności, kredyty udzielone przez jednostkę i wierzytelności własne jednostki oraz aktywa dostępne do sprzedaży. Do aktywów przeznaczonych do obrotu zalicza się aktywa nabyte w celu osiągnięcia korzyści ekonomicznych wynikających z krótkoterminowych zmian cen oraz wahań innych czynników rynkowych albo krótkiego czasu trwania nabytego instrumentu, a także inne aktywa finansowe, bez względu na zamiary, jakimi kierowano się przy zawieraniu kontraktu, jeżeli stanowią one składnik portfela podobnych aktywów finansowych, co do którego jest duże prawdopodobieństwo realizacji w krótkim terminie zakładanych korzyści ekonomicznych (§6 Rozporządzenia). Do pożyczek udzielonych i należności własnych zalicza się, niezależnie od terminu ich wymagalności (zapłaty), aktywa finansowe powstałe na skutek wydania bezpośrednio drugiej stronie kontraktu środków pieniężnych (§7 Rozporządzenia). Do aktywów finansowych utrzymywanych do terminu wymagalności zalicza się nie zakwalifikowane do pożyczek udzielonych i należności własnych aktywa finansowe, dla których zawarte kontrakty ustalają termin wymagalności spłaty wartości nominalnej oraz określają prawo do otrzymania w ustalonych terminach korzyści ekonomicznych, na przykład oprocentowania, w stałej lub możliwej do ustalenia kwocie, pod warunkiem że jednostka zamierza i może utrzymać te aktywa do czasu, gdy staną się one wymagalne (§8 Rozporządzenia). Do kategorii tej można także zaliczyć instrumenty z wbudowaną opcją kupna lub sprzedaży. Do aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży zalicza się pozostałe aktywa finansowe, nie spełniające warunków zaliczenia do innych kategorii.

Zobowiązania finansowe podzielono na zobowiązania przeznaczone do obrotu oraz pozostałe zobowiązania finansowe. Wagę powyższego podziału podkreśla to, iż nie wszystkie kategorie są traktowane równorzędnie. Istnieje mianowicie możliwość przekwalifikowania pod pewnymi warunkami instrumentów finansowych z jednej kategorii do innej. Nie dotyczy to jednak aktywów przeznaczonych do obrotu.

Aktywa finansowe wycenia się według wartości godziwej, za wyjątkiem udzielonych pożyczek i należności własnych nie przeznaczonych do sprzedaży. aktywów finansowych utrzymanych do terminu wymagalności oraz składników aktywów finansowych, dla których nie istnieje cena rynkowa ustalona w wiarygodny sposób. Wyłączone kategorie wycenia się głównie w wysokości skorygowanej ceny nabycia, oszacowanej za pomocą efektywnej stopy procentowej. Zobowiązania finansowe wycenia się w wysokości skorygowanej ceny nabycia, za wyjątkiem zobowiązań przeznaczonych do obrotu, które wycenia się według wartości godziwej.

Wyceny aktywów i zobowiązań finansowych dokonuje się w następujących przypadkach:

- na dzień włączenia instrumentu finansowego do ksiąg rachunkowych, a więc w momencie nabycia instrumentu (zawarcia kontraktu) lub rozliczenia transakcji,
- na dzień wyłączenia instrumentu finansowego z ksiąg rachunkowych, a więc w momencie utraty kontroli nad składnikiem aktywów finansowych lub spełnienia zobowiązania finansowego,
- na koniec okresu sprawozdawczego,
- na dzień przekwalifikowania do innej kategorii.

Wycena instrumentów finansowych w wyżej wymienionych momentach odzwierciedla się w bilansie lub rachunku zysków i strat. W bilansie wykazuje się skutki przeszacowania aktywów i zobowiązań finansowych, odpisy aktualizujące ich wartość oraz przychody i koszty odsetkowe związane z dłużnymi instrumentami finansowymi. Natomiast w rachunku zysków i strat ujmuje się skutki przeszacowania, odpisy aktualizujące i przychody odsetkowe, które zalicza się do przychodów lub kosztów finansowych. W przypadku aktywów wycenianych w skorygowanej cenie nabycia traktuje się je jako przychody lub koszty z tytułu odsetek, natomiast w przypadku aktywów finansowych wycenianych w wartości godziwej lub cenie nabycia – jako przychody lub koszty z tytułu aktualizacji wartości inwestycji. W rachunku zysków i strat wykazuje się także skutki przeszacowania zobowiązań finansowych zaliczonych do kategorii przeznaczonych do obrotu, jako przychody lub koszty z tytułu aktualizacji wartości inwestycji lub jako przychody lub koszty z tytułu odsetek.

Informacje dotyczące wyceny prezentowane w sprawozdaniu finansowym dotyczą głównie zastosowanej zasady wyceny w odniesieniu do poszczególnych

instrumentów finansowych lub klas tych instrumentów oraz ujawnienia metody przeprowadzenia wyceny zgodnie z określoną zasadą. Jest to szczególnie ważne w przypadku wyceny instrumentów finansowych według wartości godziwej. Podanie źródła tej wartości pozwala użytkownikowi sprawozdań finansowych na samodzielne zweryfikowanie poprawności i zasadności zastosowania określonego źródła informacji [Turyna 2003, s. 218-219].

7. Kontrola sprawozdań finansowych

Następnym czynnikiem mającym wpływ na jakość sprawozdań finansowych i informacji z nich płynących jest kontrola poprawności sprawozdań dokonywana przez biegłego rewidenta. Celem badania sprawozdania finansowego jest umożliwienie biegłemu rewidentowi wyrażenia opinii o tym, czy sprawozdanie finansowe zostało sporządzone zgodnie z wymogami sprawozdawczości finansowej. Badanie sprawozdania powinno dostarczyć wystarczającej pewności, że nie zawiera ono żadnych istotnych nieprawidłowości. Biegły rewident powinien dysponować specjalistyczną wiedzą i umiejętnościami umożliwiającymi mu przeprowadzenie badania niektórych stwierdzeń dotyczących instrumentów finansowych, a w szczególności instrumentów pochodnych [Międzynarodowe Standardy Rewizji... 2001, s. 658-702] – MSRF 1012. Ocenie biegłego rewidenta powinny podlegać przede wszystkim takie czynniki, jak: wiedza i doświadczenie kierownictwa oraz osób sprawujących nadzór w zakresie instrumentów finansowych, dostępność wiarygodnych informacji na potrzeby zarządzania finansami oraz cele stosowania instrumentów finansowych. Biegły rewident powinien ustalić, czy przyjęte założenie możliwości wiarygodnej wyceny wartości godziwej instrumentu jest słuszne i czy instrument został ujęty poprawnie i zgodnie z założeniami koncepcyjnymi sprawozdawczości finansowej.

Odpowiedzialność biegłego rewidenta związana z pochodnymi instrumentami finansowymi polega na ocenie, czy stwierdzenia kierownictwa dotyczące instrumentów pochodnych przyczyniają się do tego, aby sprawozdanie finansowe było we wszystkich istotnych aspektach zgodne z określonymi założeniami koncepcyjnymi sprawozdawczości finansowej. Stwierdzenia te mogą zostać pogrupowane następująco (Międzynarodowe Wskazówki dotyczące Praktyki Rewizji Finansowej):

- stwierdzenia dotyczące istnienia instrumentów finansowych,
- stwierdzenia dotyczące praw i obowiązków wynikających z instrumentów finansowych,
- stwierdzenia dotyczące występowania w danym okresie instrumentów finansowych,
- stwierdzenia dotyczące kompletności ujęcia instrumentów finansowych,
- stwierdzenia dotyczące wyceny instrumentów finansowych,

- stwierdzenia dotyczące pomiaru i przyporządkowania kwot do właściwych okresów sprawozdawczych,
- stwierdzenia dotyczące prezentacji i ujawniania informacji dotyczących instrumentów finansowych.

Jakość badania sprawozdań finansowych pod kątem instrumentów finansowych jest więc zdeterminowana w znacznym stopniu przez wiedzę biegłego rewidenta i jego umiejętności oceny prawidłowości stosowania instrumentów finansowych.

8. Zakończenie

Użytkownicy sprawozdań finansowych stale są narażeni na ryzyko otrzymywania niepełnych lub niewłaściwych informacji dotyczących stosowania instrumentów finansowych. Jakość tych informacji jest bardzo ważna ze względu na podejmowanie decyzji gospodarczych. Jednak często kierownictwo jednostki prezentującej sprawozdania stara się ujawnić jak najmniej informacji, ze względu na możliwość utraty przewagi konkurencyjnej. W dążeniach do ujednolicania standardów informacyjnych dotyczących instrumentów finansowych na świecie należy dbać o budowę takich zestawień informacyjnych, które dają użytkownikom sprawozdań dobrej jakości informację dotyczącą instrumentów finansowych, a jednocześnie pozwalają przedsiębiorstwu zachować informacje ważne z punktu widzenia konkurencji. Dobra jakość informacji powinna oznaczać taki jej poziom, by była ona wystarczająca do podejmowania decyzji przez inwestorów i innych użytkowników sprawozdań finansowych.

Literatura

- Helin A., Sztuczyńska H., Wasilewska J., *Rachunkowość instrumentów finansowych*, BDO, Gdańsk 2003.
- Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Międzynarodowe Wskazówki dotyczące Praktyki Rewizji Finansowej 2001. Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2002.
- Międzynarodowe Standardy Rachunkowości 2001, International Accounting Standards Board, London 2001.
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 12 grudnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych, DzU 2001 nr 149, poz. 1674.
- Turyńska J., *Standardy Rachunkowości, MSR – US GAAP – polskie ustawodawstwo*, Diffin, Warszawa 2003.
- Gierusz J. (red.), *Ustawa o rachunkowości a Międzynarodowe Standardy Rachunkowości*, ODDK, Gdańsk 2002.
- Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r., DzU nr 121, poz. 591 z późn. zm.

VALUE OF INFORMATION ABOUT FINANCIAL INSTRUMENTS FOR USERS OF FINANCIAL STATEMENTS

Summary

The article shows the rules of financial reporting connected with the financial instruments in the context of the new accounting law and International Accounting Standards. Three key factors connected with financial instruments have been identified, which influence financial statements. These factors are: rules of disclosure of financial instruments in financial statements, valuation of these instruments and supervision of correctness of financial statements made by an auditor.

Mgr Michał Muszyński jest doktorantem w Katedrze Finansów Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.